

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn en “vroeë wetenskaplike” geskiedskrywing in die Nederduitsch Hervormde Kerk

P R Schoeman (Pretoria-Wes)
Hervormde Teologiese Kollege
Universiteit van Pretoria

Abstract

The “prescientific” historical awareness and “early scientific” historical writing in the Nederduitsch Hervormde Kerk

The scientific practice of Church History within the Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika commenced in 1920 with the submission of S P Engelbrecht’s doctoral thesis. The preliminary era can be typified as the “prescientific” historical awareness that started with an official “Pastoral Writing” by the Synod in 1855 and developed into the “early scientific” historical writing with the writing of Van Warmelo in 1881. This “early scientific” historical writing continued to develop until the early twentieth century. The aim of this article is to explore this era within the “Hervormde” church against the background of a reflection on the scientific nature of ecclesiastically historical research.

1. INLEIDING

Die begrip “voorwetenskaplik” is ontleen aan die volgende opmerking van Pont (1967:171) in sy artikel waar hy die wetenskaplike kerkgeskiedskrywing in die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika (= Hervormde Kerk) onder oë neem: “daar is ook ’n paar werkies en publikasies wat genoem kan word as die voorafgaande aan die wetenskaplike verantwoording van die geskiedenis van die kerk.” Die begrip “vroeë wetenskaplike geskiedskrywing” word ontleen aan Botha se opmerkings dat sekere van hierdie dokumente wat deur Pont genoem word, asook andere “nader aan egte kerkgeskiedskrywing” (Botha 1991:6) en “nader aan norme vir kerkgeskiedskrywing” (Botha 1991:9) was. Die onmiddellike vraag wat hier na vore kom, is of dié begrippe dalk sou inhou dat in die betrokke tyd, waarna die begrip verwys, óók geen kennis van die

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

verlede, geen bemoeienis met die verlede en dus ook geen geskiedsbefef of geskiedskrywing gevind kan word nie. Die doelwit van hierdie studie is daarom om uit die betrokke “paar werkies en publikasies” te probeer bepaal óf en hoedanig die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn en “vroeë wetenskaplike” geskiedskrywing in dié tyd wel in die Hervormde Kerk was. Die “werkies en publikasies” wat Pont noem, is dan *Eene stem uit Mooirivier* (die herderlike skrywe van die Algemene kerkvergadering 1855), M J Goddefroy se *De kerkkwestie niet een leer- maar een levenskwestie* van 1890 en twee brosjures van A D W Wolmarans, *Kerkhistoriese Feiten I* (1919) en *Kerkhistoriese Feiten II* (sj) (Pont 1967:172). Op die voetspoor van Botha (1991:6-9) word hier gevoeg die twee ope briewe van D van der Hoff van 1870 en 1871 aan J P Jooste, N J van Warmelo se kort brosjure *Een herinnering aan ds Dirk van der Hoff* (1881), asook skrywes van die twee prominente lidmate van die Nederduitsch Hervormde Kerk, te wete ouderling C J J Joubert en generaal F G Joubert, die held van die slag van Bronkhorstpruit. Daar is ook ’n hele aantal artikels van P J Muller, L E Brandt en Jac van Belkum in die *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk*, asook twee artikels van S P Engelbrecht in 1909 onderskeidelik in *De Volkstem* en *De Hervormer*. Uitgaande van die standpunt van Pont (1967:172) dat die wetenskaplike beoefening van die kerkgeskiedenis in die Hervormde Kerk ’n aanvang neem met die indiening van die doktorsale proefskrif van S P Engelbrecht aan die Universiteit van Utrecht, word 1920 as skeidingsjaar beskou. Engelbrecht het sy proefskrif, naamlik “op Vrydag 2 Juli 1920 des namiddags te 4 uur” verdedig (Engelbrecht 1920a:inleiding).

Beide begrippe maak dit egter vanselfsprekend nodig om kortliks in te gaan op die vraag na die norme wat ten opsigte van “wetenskaplike verantwoording” van die geskiedenis van die kerk vereis kan word. Word na die intreerede van Pont van 1957 gekyk asook na sy meer resente artikel *Kerkgeskiedskrywing: Hoe skryf ons kerkgeskiedenis?* (Pont 1998:197-209), blyk dat hy die volgende vereistes stel:

- Geskiedenis veronderstel dat daar met die verlede as werklikheid bemoeienis sal wees wat berus op ’n noukeurige versameling, bestudering, evaluering en benutting van beskikbare bronne.
- Die uitgangspunt is dat die verlede iets te sê het en moet daarom ook so eerlik as moontlik gepoog word om die verlede se stem te beluister en tot spreke te bring. Alleen wanneer hierdie ondersoek eerlik en noukeurig gedoen word, en die bevindinge eerlik op skrif gestel word kan daar van ’n wetenskaplike verantwoording gepraat word.

- Dit raak uiteraard die vraag na objektiwiteit in (kerk)geskiedskrywing ten nouste. Pont se bevinding in die verband is dat daar altyd 'n kritiese posisie gehandhaaf moet word in die bestudering van die verlede, met die uitdruklike voorbehoud dat objektiwiteit nie neutraliteit nie, maar integriteit en eerlikheid inhou. Hierin word hy gesteun deur Dreyer (1974:96).
- Pont stel verder dat by die beoefening van kerkgeskiedskrywing onvermydelik bepaalde vooronderstellings geld, naamlik die geloof in Jesus Christus en die besondere kerklike tradisie waarin die kerkhistorikus staan. Van die kerkhistorikus word 'n duidelike begrip en verklaring van sy voorveronderstellings vereis, dat as daar met Kerkgeskiedenis bemoeienis gemaak word, geld daar 'n sekere vooronderstelling, naamlik die geloof in Jesus Christus.

Pont se student en opvolger, S J Botha, stel ook die vereiste dat Kerkgeskiedenis beoefen moet word as ten volle teologiese en ten volle historiese wetenskap (Botha 1980:8). Volgens Botha vind hierdie wetenskaplike beoefening plaas binne die raamwerk van die Bybels-Reformatoriese teologie, soos dit binne die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika tot uiting kom. Beide professore Pont (1957) en Botha (1980) het hierdie siening gegrond vanuit die Skrif met hulle intreeredes. Die gevolgtrekking waartoe beide gekom het, is dat die Skrif leer dat die verlede 'n groter verantwoordelikheid plaas op die hede met die oog op die toekoms. Pont (in Botha 1980:3) stel dit elders so: "Immers as die gebeurtenisse van gister die verantwoordelikheid van vandag swaarder maak ten opsigte van die dag van môre, dan moet ons die gebeurtenisse van gister ken." Met hierdie vertrekpunt word dit duidelik dat as daar geskryf word oor die verlede, word dit nie alleen gedoen ter wille van die hede nie maar word dit ook geskryf met die oog op die toekoms, met ander woorde 'n bepaalde toekomsgerigtheid.

Dit word daarmee onvermydelik dat kortliks aandag geskenk sal word aan vrae soos: Wat is (kerk)geskiedenis? Is (kerk)geskiedenis 'n (teologiese) wetenskap?

Om geskiedenis algemeen aanvaarbaar te definieer is 'n baie moeilike onderneming en volgens Van Jaarsveld is geskiedenis "blykbaar net so ondefinieerbaar, onuitputlik en ingewikkeld soos die lewe self waaruit die geskiedenis voortkom" (Van Jaarsveld 1976:1). Olivier maak gebruik van die volgende moontlike definisies vir die term "geskiedenis", dat dit:

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

die historiese werklikheid self is,
berigte aangaande die historiese werklikheid
en die wetenskap is wat studie maak van die historiese werklikheid.

(Olivier 1993:888)

Hierdie definisies van Olivier is nie nuut nie (kyk Van Jaarsveld:1976:1) en dui eerder op die verskillende betekenis waarin die begrip “geskiedenis” gebruik word. As dit moeilik val om ’n algemeen aanvaarbare definisie van geskiedenis te gee, is dit nog meer só ten opsigte van “kerkgeskiedenis”. Die byvoeging van die begrip *kerk* bring nog meer gekompliseerdheid mee. Die rede vir hierdie gekompliseerdheid is die feit dat die kerkhistorikus se verantwoording oor die begrip *kerk* die inhoud en omvang van sy historiese studie sal bepaal (Botha 1980:4). Die kerkbegrip bepaal dus die verstaan en interpretasie van die kerkgeskiedenis. Voor die handliggend beteken dit dat daar ’n radikale verskil sal wees tussen byvoorbeeld Protestantse en Rooms-Katolieke kerkhistorici. Selfs tussen Protestantse historici met dieselfde belydenisskrifte is daar verskillende aksente ten opsigte van die ekklesiologie en daaruit verskille oor vertolking (Botha 1980:4). Pont (s a:24) meen dat die verskil in vertolking op die verskillende geloofswaarhede of loci uit die dogmatiek berus, asook op die kerklike orde en die rol wat daar gespeel word op kultureel-nasionaal-politieke vlak.

Die wesenskenmerk van kerkgeskiedenis is egter die feit dat daar met die geskiedenis van die *kerk*, met ander woorde die liggaam van Christus, bemoeienis gemaak word. Hierin lê die verskil tussen geskiedenis en *kerkgeskiedenis*. Die begrip *kerk* veronderstel duidelike grense wat inhoudelik is (Pont 1957:5). Acquoy (1910:163) maak die volgende stelling oor die geskiedenis van die kerk: “Zijne taak is de wording, de ontwikkeling en de lotgevallen van het Christendom na te gaan; daarom moet er iets Christelijks in hem wezen.” Met hierdie inhoudelike bepaling van die kerk, is Jesus Christus veel meer as net ’n blote historiese figuur. Hy is die Heer en Hoof van sy liggaam en dit word deur die *kerkgeskiedenis* nagevors (Botha 1998:214). Hierdie navorsing moet op ’n teologies wetenskaplik verantwoordbare basis geskied.

Die volgende vraag is of geskiedenis ’n wetenskap is? As gekyk word na Olivier se bogenoemde definisie is dit duidelik dat dit om die derde betekenis gaan wat duidelik die eerste twee veronderstel: “... en die wetenskap is wat studie maak van die historiese werklikheid” (Olivier 1993:888).

In die lig van laasgenoemde stelling, toon Dreyer (1974:134-136) dat geskiedenis onteenseglik 'n wetenskap is en sy argumente kan soos volg opgesom word:

- Hoewel geskiedenis-elemente nie-rasionaliteit vertoon as dit kom by die verstaan van die verlede, is die wese van geskiedenis tog 'n rasionele struktuur, wat aan rasionele eise voldoen, en wat die kennis wil meedeel. Die mens as voorwerp van studie moet altyd in ag geneem word by die geskiedenis as wetenskap en is dus anders as by die natuurwetenskappe se vereistes van rasionaliteit.
- Geskiedenis word ook grondig begrond, nie net ten opsigte by die navorsing van bronne nie maar ook by die interpretasie en rekonstruksie van die verlede. Dus geskiedenis is gefundeerde kennis.
- By die objektiewe geldigheid van die geskiedenis as wetenskap, is dit belangrik dat die voorwerp van studie weereens in aanmerking geneem sal word. Geskiedenis is die rekonstruksie en interpretasie van die verlede. Dus is volkome objektiwiteit nie moontlik nie, maar die verlede as werklikheid moet tot sy reg kom en so ver as moontlik objektief beoordeel word. Sou dit nie gebeur nie en die hede as werklikheid 'n groter rol speel, is die gevaar van subjektiwiteit aanwesig. Hierdie ontbreking van objektiwiteit soos by die natuurwetenskappe is geen gebrek nie, maar laat die mens as voorwerp van studie tot sy reg kom.
- Die verwagting van enige wetenskap is dat dit mededeelbaar sal wees anders het dit geen nut en is dit geen wetenskap nie. Alhoewel geskiedenis as wetenskap van gewone spreektaal gebruik maak, voldoen geskiedenis as wetenskap ongetwyfeld aan mededeelbaarheid.
- Met die omgaan en bestudering van bronne het geskiedenis 'n verfynde en noukeurige metode wat voldoen aan wetenskaplikheid en plaas geskiedenis ongetwyfeld onder die geesteswetenskappe.
- Enige goeie geskiedkundige werk voldoen aan 'n sistematiese geheel, en word deur die historikus volgens 'n logiese samehangende indeling aangebied binne bepaalde grense, net soos enige ander wetenskap.
- Die mens se leefwêreld en sy aktiwiteite is die voorwerp van studie, en plaas dus ongetwyfeld die geskiedenis binne die geesteswetenskappe.

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

Dreyer se argumente kan net so gebruik word om kerkgeskiedenis as wetenskap te begrond. Die vraag wat egter moet bykom: Is kerkgeskiedenis ’n teologiese wetenskap? Verskillende navorsers, byvoorbeeld Pont, Dreyer en Botha antwoord positief. Dreyer vat die hele gedagte omtrent teologie as wetenskap saam as hy die volgende opmerking maak:

... dat teologie ’n groep wetenskappe is wat uitgaan van die veronderstelling van die geloof in die openbaring van God in die Bybel en daarom die Bybel tot doel en voorwerp van studie het; vanuit die Bybel tree die teologie die wêreld binne, maar word in hierdie intrede deur die Bybel gelei, bepaal en begrens. Wanneer ons van geloof praat, impliseer ons reeds kerk, omdat die geloof gewek en in stand gehou word deur die werking van die Heilige Gees in en met die verkondiging van die woord en die bediening van die sakramente. Die teologie staan dus nie los van die kerk nie, maar is ’n wetenskapsbeoefening vanweë die kerk en ter wille van die kerk en is gerig daarop om uit te mond in die verkondiging van die Evangelie deur die kerk.

(Dreyer 1967:142)

Uit hierdie aanhaling van Dreyer is dit duidelik dat die teologie ’n wetenskap is. Maar teologie bestaan uit verskillende dissiplines en kerkgeskiedenis vorm deel van hierdie eenheid in diens van die kerk (Botha 2002:9). Dreyer is van mening dat teologie in sy wese self ’n historiese verskynsel is, wat besin oor die geskiedenis-as-verlede-werklikheid en as gevolg van kerkgeskiedenis se aard en funksie, is dit ongetwyfeld ’n teologiese wetenskap (Dreyer 1967:141).

Vervolgens word daar gekyk na die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn en die “vroeë wetenskaplike” geskiedskrywing. Die eerste dokumente onder bespreking is nie geskryf met die oog op kerkgeskiedskrywing nie, maar vertoon wel ’n lewende geskiedsbewussyn. Hierdie historiese bewussyn het egter gou ontwikkel tot ’n geskiedskrywing wat getipeer kan word as “nader aan egte kerkgeskiedskrywing” en “nader aan die norme van kerkgeskiedskrywing” (Botha 1991:6, 9), die res van die dokumente wat reeds genoem is, behoort tot hierdie kategorie. Kritiese vrae wat by die beoordeling van die “vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing” oorweging verdien is:

- Is daar enige sprake van benutting van bronne?
- Tot watter mate is voldoen aan die norm van “objektiwiteit”?
- Wat was die vooronderstellings van waaruit geskryf is?

2. VOORWETENSKAPLIKE GESKIEDSBEWUSSYN IN DIE NEDERDUITSCH HERVORMDE KERK VAN AFRIKA

2.1 Herderlike skrywe van 1855

Die Herderlike Skrywe wat deur die Algemene Kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk op 25 en 26 Desember 1855 uitgegee is onder die titel *Eene Stem uit Mooirivier*, moet beoordeel word teen die agtergrond van die ernstige probleme op sowel kerklike as politieke gebied wat in die jong Transvaalse Republiek ontwikkel het (Engelbrecht 1953:100-115; vgl Botha 1965:162-175). Die probleme op kerklike en politieke gebied kan kortliks soos volg opgesom word: Daar was beskuldigings dat die Hervormde Kerk in Transvaal van die Kaapse Kerk afgeskei het en sodoende 'n afgeskeie en valse kerk was. Verder was daar ook gerugte dat Van der Hoff nie as predikant georden was nie. As gevolg van hierdie onjuiste beskuldigings het daar tussen Van der Hoff en Smellekamp, 'n gesant uit Holland, 'n botsing ontstaan wat aanleiding gegee het tot die kerklike afskeiding van die Lydenburgse gemeente in 1854. Die laaste probleem op kerklike gebied was die onrustokende Herderlijke Brief van de Synodale Commisie van die Kaapse Kerk van 1855 – *Waakt, waakt, uwe kerk is in gevaar!* waarin onder andere beweerd is dat die Hervormde Kerk 'n valse kerk was! Op politieke gebied was daar die staatkundige afskeiding van Lydenburg wat ook met die kerklike botsing verband gehou het. Die gevolg van hierdie “ongestadigheid” ('n term wat S P Engelbrecht gebruik 1953:199) in Lydenburg het nie alleen aan die owerheid nie maar ook aan die Algemene Kerkvergadering as kerklike regeervergadering, ernstige hoofbrekens besorg en ook buite Lydenburg twyfel en onsekerheid gesaai (vgl Engelbrecht 1953:100-115).

In die lig van hierdie omstandighede het die Algemene Kerkvergadering van 1855 besluit om 'n herderlike skrywe na elke gemeente te stuur: “... om u in staat te stellen, allerlei verkeerde uitleggingen, die aan onze handelingen door sommigen gegeven worden, te kunnen wederleggen” (NHKA 1855:153). Uiteraard was die herderlike skrywe dus nie bedoel as 'n stuk kerkgeskiedskrywing nie, maar om met “ophelderende aanmerkingen” bepaalde “onkundighede” oor die handeling van die Algemene Kerkvergadering van November 1853 in die regte lig te stel. Tog is die skrywe self 'n dokument van besondere historiese betekenis en tegelykertyd ook 'n sterk aanduiding van 'n bestaande en lewende geskiedsbewussyn. As historiese dokument gee die skrywe verdere uitleg en doen verdere verantwoording ten opsigte van die besluite wat in November 1853 geneem is deur die Algemene Kerkvergadering, wat verseker het dat die lank reeds bestaande onafhanklikheid van die Transvaalse Gemeentes in die eie

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

onafhanklike staat ongeskonde bly voortbestaan het. So vroeg as die einde van 1836 en begin 1837 reeds al deur die Voortrekkers onafhanklik en selfstandig oor sowel staatkundige as kerklike strukture besluite geneem en ten uitvoer gebring (Storm 1989:26-51). Hierdie optrede is na die vestiging van die Voortrekkerrepubliek voortgesit. Na die anneksasie van Natal in 1843 en die Vrystaat in 1848 is die gemeentes daar weer betrek by die Kaapse Sinode. Die Transvaalse gemeentes het onafhanklik bly voortbestaan. Teen 1852, toe die staatkundige onafhanklikheid van die Transvaal formeel deur Engeland in die Sandrivier Konvensie erken is, was daar vier gemeentes, naamlik: Potchefstroom (1842), Rustenburg (1850), Lydenburg en Zoutpansberg (1852), wat los van enige sinodale verband binne die Transvaalse Republiek gefunksioneer het (Storm 1989:89-90). Selfstandig, maar sonder sukses, het hulle die een poging na die ander aangewend om ’n eie predikant uit óf die Kaap óf Nederland te bekom (Engelbrecht 1953:38-53). Besoeke van predikante uit die Kaapse kerk het maar sporadies plaasgevind (Engelbrecht 1953:59). Die gevolg was dat die tradisie van onafhanklikheid en selfstandig-wees teen 1853 sterk gevestig was. Dit het immers ook gestrook met hulle ideaal om hulle staatkundige onafhanklikheid te help stut met kerklike onafhanklikheid van die Kaapse kerk wat altyd van die Britse regering “hetsij veel of weinig” afhanklik was (NHKA 1855:155).

Dit was daarom net logies en feitlik vanselfsprekend dat, toe hulle ’n eie predikant uit Nederland in die persoon van Dirk van der Hoff bekom het, hulle besluit het om nie hulle onafhanklikheid prys te gee nie (Engelbrecht 1953:93-94). Vandaar hulle besluit om nie met die inlywing by die Kaapse Sinode, wat na hulle mening in 1852 deur J H Neethling en A Murray van hulle afgepers is, voort te gaan nie (Engelbrecht 1953:75). Vandaar ook hulle verdere verduideliking van hulle standpunt en besluite in die Herderlike Skrywe van November 1855.

Die bestaande lewende geskiedsbewussyn kom in die eerste plek na vore daarin dat die Algemene Kerkvergadering baie sterk vasgehou het aan die ononderbroke historiese lyn met die verlede waaruit hulle gekom het. Hulle het hulleself hoegenaamd nie gesien as ’n afgeskeie en teenstellende kerk wat die bande met die verlede deurgesny het nie. Dan sou hulle waarskynlik die verlede, waarvan hulle hulle losgemaak het wou “vergeet”. Intendeel, dit is baie duidelik dat hulle hulleself gesien het as voortsetting van die Kaapse Kerk, maar onafhanklik en selfstandig georganiseer onder die burgers van ’n onafhanklik en vrye republiek. Dit het die Vergadering uitdruklik in die brief wat in November 1853 aan die aktuaris van die Kaapse Sinode, A Faure, gerig is verklaar en dit in die Herderlike Skrywe van November 1855 herbevestig (NHKA 1855:154): “Hiermede wordt echter niet te kennen

gegeven, dat zij zich afsnijdt of afscheurt van hare oude moederkerk; in geen deele. De dochter wil nog gaarne met hare moeder in kinderlijke betrekking blyve” Juis deur die beeld van die moeder-dogter-verhouding te gebruik word tot uitdrukking gebring dat met die verlede ’n intieme verhouding, ’n onverbreekbare band, ’n lewende gesprek bestaan het en voortgesit wou word.

Die historiese bewussyn kom in die tweede plek in die herderlike skrywe na vore as dit blyk dat die besluite wat geneem is ook ’n verantwoording ten opsigte van die toekoms was: “Elk vrij onafhankelijk volk, dat zijn eigen burgerlike bestuur heeft, is ook verplicht zijn eigen kerklijk bestuur te regelen” (NHKA 1955:157). Vanuit ’n geloofs bepaalde, historiese bewussyn en tradisie is die verantwoordelikheid teenoor die toekoms besef as daar gereël word vir vaste strukture rondom die kerk en die staat.

2.2 Ope briewe van Van der Hoff, 1870 & 1871

Die ope briewe het as agtergrond gehad die uiters verdagmakende skrywes van J P Jooste, predikant van die NG Kerk in Transvaal, in die kombinasie-standplaas Potchefstroom-Hartbeestfontein (vgl Engelbrecht 1953:230-237). Hoewel hierdie twee dokumente vanweë hulle gerigtheid sterk polemies van aard was en ook hoegenaamd nie enige pretensie het om kerkgeskiedskrywing te wees nie, word by die ontleding van die dokumente duidelik hoedat ook hier aan die ononderbroke historiese lyn met die kerk in die Kaap vasgehou is, terwyl dit ook duidelik is dat die onafhanklike en selfstandige organisatoriese bestaan reeds ’n eie tradisie geskep het waaruit geleef is.

Van der Hoff reageer in sy eerste brief getiteld *Antwoord aan Veritas* op die beskuldigings van die skrywer wat onder ’n skuilnaam geskryf het (Van der Hoff 1963a:167-169). Die skrywer beskuldig Van der Hoff daarvan dat hy verantwoordelik was vir “de menschen alhier afvallig heb van de Kaapsche Synode niet alleen, maar ook van de Kaapsche kerk en dat wel met het doel om het liberalisme hier in te voeren” (Van der Hoff 1963a:167). Van der Hoff maak dit duidelik dat die “afvallig” word ten opsigte van die Sinode geskied het op “... aandrang van overheden, kerkerads- en gemeenteleden” en uit “... vrees voor gelykstelling en inmenging van Britsch gezag.” Van der Hoff verwys ook in sy brief na die Herderlike Skrywe van 1855 as bron om sy argument te staaf. Oor die beskuldiging dat hy die mense in Transvaal nie net afvallig gemaak het ten opsigte van die Sinode nie maar ook van die Kaapse Kerk, is deur Van der Hoff weerspreek, deurdat hy “De Kaapsche Gereformeerde kerk as myn kerk” beskou het (Van der Hoff 1963a:168). Verder verdedig Van der Hoff hom deur te sê: “... ik het de waarheid

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

gesproken, toen ik myn kerk alhier op eene lyn gesteld heb met de Nederduitsch Gereformeerde kerk”. Vir Van der Hoff was daar dus ’n onafgebroke lyn tussen die twee kerke, “... deze twee zyn een. Zie hare belydenis”. Vir Van der Hoff was die naamverskil tussen die twee kerke “als by toeval” en “by ongeluk”. Van der Hoff is ook daarvan beskuldig dat hy hom nie onderwerp het aan die Dordtse ondertekeningsformulier nie. Op grond van deeglike studie en nagaan van bronne toon Van der Hoff aan dat “... de Synode heeft dat formulier niet aangenomen. Net zoo min als wij” (Van der Hoff 1963a:169). Op die beskuldiging van liberalisme het Van der Hoff hom beroep op die Nederlandse Geloofsbelijdenis en aangetoon dat hy in geen opsig afgewyk het nie. Met hierdie kort brief van Van der Hoff het hy aangetoon dat ook by hom ’n lewende historiese bewussyn teenwoordig was wat ten nouste by die reeds bestaande tradisie binne die Hervormde Kerk aansluiting gevind het.

Ongelukkig moes Van der Hoff hom en die Hervormde Kerk in Transvaal weer verdedig in ’n tweede ope brief getiteld *Open brief aan ds. J P Jooste. In antwoord op den zyne van Mei 1871* (Van der Hoff 1963b:180-188). Van der Hoff kon egter nou sy brief direk aan Jooste rig, omdat Jooste sy identiteit bekend gemaak het in sy skrywe *Open brief aan ds. D van der Hoff Mei 1871* (Jooste 1963:171-180). As Van der Hoff se antwoord ontleed word is dit duidelik dat Jooste weereens besig was met verdagmakery teenoor die Hervormde Kerk asook teenoor hom as predikant. Van der Hoff het elkeen van die beskuldigings weerlê in sy brief. In die eerste plek het Jooste weereens Van der Hoff daarvan beskuldig dat hy die mense “afvallig” gemaak het van “de Kaapsche Synode” (Jooste 1963:171). Hierop antwoord Van der Hoff in sy brief “... dat was niets anders dan eene uitmuntende zorg om de vryheid en onafhanklikheid der emigranten te bewaren.” Van der Hoff roep ook tot “getuigen óp al de oude emigranten” asook “onze Staatspresident” om aan te toon dat hy “... de mensche alhier nooit iets wys gemaakt [heeft] met het doel om de afscheiding te bevorderen” (Van der Hoff 1963b:181). Jooste het in die tweede plek ook Van der Hoff daarvan beskuldig dat: “Gy, de dochter alhier wreedaardig hebt losgerukt van hare moeder, waagt gy het, ten einde velen in uwe kerk te houden, de Kaapsche Gereformeerde Kerk uwe kerk te noemen!” (Jooste 1963:173). Van der Hoff antwoord: “... dat myn kerk en de Gereformeerde een en dezelfde is” (Van der Hoff 1963b:182), verder vewys Van der Hoff na die onwilligheid van die Kaapse predikante om die Kerk in Transvaal te bedien: “... zeer weinig lust om zich geheel en al aan de belangen dese kerk toe te wyden”. Jooste het Van der Hoff ook weereens beskuldig van liberalisme: “... gy hebt dat heerlyke Bybelwoord zoo verslapt en verwaterd, gelyk liberale predikers gewoonlyk doen, [N]iet zo zeer een

direkte onwaarheid verkondigt, maar de waarheid verswygt” (Jooste 1963:174), en verder skryf Jooste dat: “... gy geloof dat de geheele Bybel niet Gods Woord is, of geen onfeilbare waarheden vervat; dat de belydenisschriften in stryd met dat Woord zyn, [D]er natuur gelyk is met de geopenbaarde waarheden Gods” (Jooste 1963:179). Van der Hoff noem dit: “... hatelike verdachtmaking, zonder eenige de minste bewysgronden” (Van der Hoff 1963b:186). Van der Hoff het vanuit die Skrif en die Nederlandse Geloofsbelydenis ds Jooste se aantygings probeer weerlê.

Dit is baie duidelik uit sowel die Herderlike Skrywe van 1855, waarvan hy die opsteller was, as die twee ope briewe van 1870 en 1871 dat Van der Hoff vanuit ’n reeds vasstaande tradisie dink en skryf. Kortliks kom die tradisie daarop neer dat hulle die staatkundige band met die Engelse Kaapkolonie volledig deurgesny het. Staatkundig was hulle reeds, vandat hulle die grense van die Kaapkolonie oorgesteek het, vry en onafhanklik en het hulle self hulle sake op die gebied gereël. In hulle denke het dit nie gegaan om ’n voortsetting van die staatkundige bedeling waaruit hulle gekom het nie. Inteendeel, kerklik was hulle denke ietwat anders. Hulle het hulleself inderdaad ook van die begin af kerklik onafhanklik georganiseer. Hulle argument was dat dit ’n middel was om hulle staatkundig onafhanklik te stut en te steun. Terselfdertyd het hulle egter baie duidelik en uitdruklik die geloofsband en dus ook ’n ononderbroke historiese lyn met die Kaapse Kerk probeer behou (NHKA 1855:153-167). Trouens die historiese en geloofslin met die Nederlandse Hervormde Kerk was vir hulle ook nog steeds ongeskonde. Vandaar dat hulle ook in Nederland ’n predikant gesoek het (Engelbrecht 1953:66-67).

Hoewel Van der Hoff aanvanklik nie hierdie reeds bestaande tradisie volkome begryp het nie, soos blyk uit sy beywering om die Transvaalse gemeentes onder die Kaapse Sinode ingelyf te kry en sy aanvanklike gebruik van die Kaapse naam vir die kerk, het hy hom tog spoedig met hierdie tradisie vereenselwig en daarvolgens gehandel (Engelbrecht 1953:84-85). Die kerkraadslede en gemeentelede moes hom in hierdie tradisie ingelei en daarvoor gewen het (vgl Engelbrecht 1953:85-115).

3. VROEË WETENSKAPLIKE KERKGESKIEDSKRYWING

3.1 N J van Warmelo: Een herinnering aan Dirk van der Hoff, 1881

In 1881 het ds Van der Hoff te sterwe gekom en het Van Warmelo ’n huldeblyk geskryf ter herdenking aan sy bydrae tot die vestiging en opbou van die Hervormde Kerk in Transvaal (Van Warmelo 1952:131-141). Hierdie brosjure van Van Warmelo kan gesien word as die eerste biografiese geskiedskrywing binne die Hervormde Kerk (Engelbrecht 1953:279) en is ook

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

die eerste stap in die rigting van geskiedskrywing wat as “vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing” getipeer kan word.

As die brosjure gemeet word aan die kriteria van bronnestudie is dit duidelik dat Van Warmelo gebruik moes maak van bronne om hierdie biografie te kon skryf. Van Warmelo vermeld nêrens sy bronne nie, behalwe as hy verwys na die feesrede van Van der Hoff wat gehou is op 28 Mei 1878. Die feesrede word deur Van Warmelo aangehaal om te wys op die omstandighede waarbinne Van der Hoff homself bevind het by sy aankoms as eerste predikant van Transvaal, asook al die beskuldigings en verdagmakery wat hy as eerste predikant moes verduur (Van Warmelo 1952:134-136). As Van Warmelo oor die verlede skryf, is dit duidelik dat hy nie skryf vanuit gebrekkige kennis nie. Hy skryf: “zoals algemeen bekend en erkend is [E]n is aandoenlijk, om de verhalen der voortrekkers te hooren.” Van Warmelo se gebruik van bronne word ook duidelik waar hy verwys na Andries Pretorius se wens dat daar nie verenig moes word met die Kaapse Sinode nie. Die wens was na aanleiding van Harry Smith se dreigement van die geestelike swaard waarmee hy die Transvalers wou verengels (Van Warmelo 1952:136-137). Hierdie aangeleentheid oor die vereniging met die Kaapse Sinode is ook deur Van Warmelo beskryf vanuit die kerkraadsbesluit op Rustenburg in 1853 en die Volksraadsbesluit op Potchefstroom in 1853 (Van Warmelo 1952:137-138) en gevolglik moes Van Warmelo hierdie notules asook die herderlike skrywe van 1855 gaan naslaan het. In sy huldeblyk verwys Van Warmelo na gebeurtenisse en insidente asook persoonlike aangeleenthede in ds Van der Hoff se lewe wat ook algemeen bekend was en in een of ander vorm van dokumentasie of mondelinge tradisie neerslag gevind het. Van hierdie bronne het Van Warmelo wel deeglik gebruik gemaak om die huldeblyk te kon skryf. Baie van die inligting wat in hierdie brosjure weergegee word was inderdaad ook selfdeurleefde gebeurtenisse waarby Van Warmelo self betrokke was.

Die vraag wat nou gevra kan word, is of Van Warmelo die bronne gebruik het om ’n objektiewe geskiedskrywing daar te stel. Alhoewel Van Warmelo se skrywe ’n huldeblyk was, is daar tog ’n polemiese gerigtheid in die dokument. Van Warmelo maak van die geleentheid gebruik: “... om die beschuldigings voor goed van den overleden predikant weg te neem” (Van Warmelo 1952:136). Dit was die beskuldiging dat: “... hij de oorzaak was van de scheiding tusschen de Transvaalsche en Kaapsche Kerk”. Die polemiese gerigtheid moet egter verstaan word teen die agtergrond van die verdagmakery en aanvalle wat steeds teen die predikante, lidmate en die Hervormde Kerk gerig is. Die polemies-apologetiese wyse van kerkgeskiedskrywing was nie net tot die Hervormde Kerk beperk nie, maar was algemeen in die praktyk, vanweë die omstredenheid van die gebeure self

en die feit dat die skrywers byna almal self die gebeure beleef het. As enkele voorbeeld kan die boek van John McCarter (1869) genoem word: *The Dutch Reformed Church in South Africa with notices of other denominations. A Historical sketch*. Pont is van mening dat die polemiese gerigtheid van hierdie werk die heenwysing is na wat praktyk in daardie tyd in die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedskrywing was (Pont 1967:171).

Dit is duidelik dat Van Warmelo aansluit by die vaste tradisie, soos verwoord in die Herderlike Skrywe van 1855 en die ope briewe van 1870 en 1871 deur Van der Hoff dat die historiese lyn ononderbroke deurgeloopt het. Dit word bevestig as hy skryf dat Van der Hoff van: “dezelfde Ned. Hervormde Kerk was, en met dezelfde taal, dezelfde formulieren” (Van Warmelo 1952:133). Ook meld Van Warmelo dat: “... voor 1842 wist men van geen andere dan de Ned. Hervormde Kerk in Zuid Afrika.” Vir hom is dit dus duidelik dat daar ’n onafgebroke historiese lyn bestaan tussen die Hervormde Kerk in Transvaal en die kerk in Nederland en daarom: “... gebruikte hij het zuiver Hollandsche woord: Nederduitsch Hervormd” (Van Warmelo 1952:139). Vanuit hierdie tradisie en lewende geskiedsbewussyn is ’n betroubare skets gegee rondom die figuur van Van der Hoff, sodat: “Zijne nagedachtenis zal in eere blijven, zoo lang de Transvaal bestaat” (Van Warmelo 1952:141).

3.2 M J Goddefroy: De Kerkkwestie niet een leer – maar een levenskwestie

Pont (1967:172) praat van ’n aantal brosjures wat die lig gesien het teen die agtergrond van die mislukte kerkvereniging as enigste publikasies in die rigting van “verantwoorde” kerkgeskiedskrywing. Onder die publikasies tel die redelik uitvoerige brosjures van M J Goddefroy en ouderling A D W Wolmarans. Benewens die drie omvangryke geskrifte uit die pen van hierdie twee skrywers moet ook kennis geneem word van wat generaal F G Joubert en ouderling C J Joubert in die vorm van briewe en ’n toespraak nagelaat het.

Op 7 Desember 1885 het ’n kerkvereniging plaasgevind tussen twee van die drie Hollandssprekende kerke in Transvaal (Pretorius 1986:382). Die vereniging was tussen die Nederduitsch Hervormde Kerk, die Staatskerk, en die Nederduitsch Gereformeerde Kerk, wat in 1866 deur afskeiding van die Nederduitsch Hervormde Kerk tot stand gekom het. Die kerkvereniging het as gevolg van verskeie redes skipbreuk gely (Pretorius 1986:603-611). Die oorsaak, totstandkoming en gevolge van hierdie vereniging word breedvoerig beskryf in die doktrale proefskrif van S P Pretorius getiteld: *Die kerkvereniging van 1885 – sy aanloop en mislukking* (Pretorius 1986). In die jare na die mislukking van die vereniging was daar allerlei beskuldigings gemaak teenoor die Hervormde Kerk en M J Goddefroy vanuit die gelede

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

van die NG Kerk veral deur H S Bosman en H L Neethling (Engelbrecht 1953:320). Bosman het Goddefroy heftig aangeval in 'n reeks artikels in “De Volkstem” vanaf 7 Januarie 1889 tot 7 Februarie 1889 (Botha 1979:83). Goddefroy het gemeen dat dit nie van pas was om betrokke te raak by die koerantartikels nie. Op aandrang van “mannen die hun volk kennen en de Ned Herv Kerk liefhebben” het hy besluit om te reageer, in boekvorm, om Bosman van 'n antwoord te bedien. Die koerantetwis het dus ontwikkel tot 'n kontrovers tussen Bosman en Goddefroy (Botha 1977:41-57). Vir Bosman het die “kerkkwestie” gedraai om 'n “leerkwestie” en in sy reeks briewe getiteld “De leerkwestie” het hy 'n hele paar beskuldigings gemaak teenoor Goddefroy en die Hervormde Kerk (Botha 1979:84). Botha (1977:48-49) noem veral twee beskuldigings wat Bosman gemaak het, naamlik: hy het na die Hervormde Kerk verwys as “de afgeskeiden Hervormde Kerk” (vgl Goddefroy 1890:43) en die Hervormde Kerk beskuldig van liberalisme. Goddefroy het hierop gereageer met sy boek getiteld “De kerkkwestie niet een leer-maar een levenskwestie” wat in 1890 verskyn het (Botha 1979:84). Goddefroy het sy werk in vyf hoofstukke verdeel en Bosman se beskuldigings op 'n nugtere, kalme en beredenerende wyse beantwoord (Goddefroy 1890:7-135). Vir die doel van hierdie studie word gekonsentreer op hoofstuk twee “Kerk en kerkkwestie” wat inderdaad as 'n stuk “vroeë wetenskaplik verantwoorde kerkgeskiedskrywing” kwalifiseer (Pont 1967:172). Goddefroy het ruimskoots van bronne gebruik gemaak om hierdie hoofstuk te kon saamstel, omdat die geskiedenis wat hy behandel het, nie deur homself deurleef was nie. Hy het eers in 1887 as enigste predikant van die Hervormde Kerk in Transvaal aangekom.

Goddefroy begin die hoofstuk met 'n aanhaling uit die Apostoliese geloofsbelydenis “Ik geloof eene heilige, Algemeene Christelijke Kerk zoo belijdt de Christen tot op dezen dag toe.” Met hierdie aanhaling wil Goddefroy aantoon dat: “... de Ned. Hervormde Kerk as kerkgenootschap [I]n den tijd der Hervorming in Nederland is ontstaan” (Goddefroy 1890:27). Vir hom was daar dus geen onderbreking in die historiese lyn tussen die vroeë Christelike kerk en die totstandkoming van die “ware Hervormde Godsdienst” wat deur Jan van Riebeeck se koms na die Kaap in April 1652 geplant is nie. Goddefroy argumenteer: “... dat de Hervormde Kerk door de eerste Voortrekkers, zoowel in de Kaap-kolonie als in de Z. Afrikaansche Republiek is ingevoerd en overgeplant.” Goddefroy onderbou sy argument met die “nagelaten manuscript” van J de Wet waarvan hy die titel gee: “Beknopte Geschiedenis van de Nederduitsche Hervormde Kerk, aan de Kaap de Goede Hoop sedert de stichting der Volksplanting in 1652-1804.” Oor die naam van die Hervormde Kerk het Goddefroy na die “Notulenboek 1827-1829” van die

gemeente Kaapstad, asook na die “historieschryver J J Kotze” se werk verwys om aan te toon dat: “voor de groote trek der Boeren uit de Kolonie een aanvang nam, ooit ofte immer ’n ‘Ned Gereformeerd’ geweest ware” (Goddefroy 1890:28). Verder het hy ook gebruik gemaak van verskeie ander dokumente om hierdie standpunt rondom die naamkwessie, die vestigingsjare en resente geskiedenis rondom die kerkvereniging van 1885 in Transvaal te verduidelik: Die Almanak van die NG Kerk van 1884, waar dit aangetoon word dat: “... tot op 1843 geldende en eenig officieele benaming van Ned Hervormd” (Goddefroy 1890:29). Ook verwys Goddefroy na die ope briewe wat Van der Hoff aan Jooste geskryf het om aansluiting te kry by Van der Hoff dat die twee name vir die kerk “een en hetzelfde was” voor 1858 (Goddefroy 1890:30). Goddefroy haal die brosjure woordeliks aan wat N J van Warmelo geskryf het oor Van der Hoff. Daarmee bevestig hy dat hy toe reeds homself volledig vereenselwig het met die bestaande tradisie wat in die Hervormde Kerk gegeld het en wat deur Van Warmelo verwoord is. Verder verwys hy na die Notule van die Verenigingskommissie van die NG Kerk en die Hervormde Kerk in 1882 waar Van Warmelo die uitlating gemaak het dat: “In de Transvaal waren twee klassen van menschen [E]igenlijke voortrekkers en de ander” (Goddefroy 1890:29-38). Goddefroy verwys ook na: “de beschouwing van den overleden President Theod. Burgers over kerklijke toestanden in Z.A. Republiek” om daarop klem te plaas dat “de Nederduitsche Gereformeerde Kerk in de Kolonie verkeerdelyk aldus genoem is” (Goddefroy 1890:45-47). Goddefroy haal ook die Herderlike Skrywe van 1855 aan om daarop te wys dat die Hervormde Kerk geen valse kerk is nie, soos wat beweer was in die herderlike brief van die “Synodale Commisie van de Kaapsche Kerk” (1853). Hierna fokus hy ook op die meer resente geskiedenis wat veral draai rondom die mislukte kerkvereniging van 1885. In Goddefroy se verduideliking van die toestande rondom die kerkvereniging verwys hy na verskeie notules wat hy woordeliks aanhaal om sodoende die klem te laat val op die feit dat: “de Kerkvereeniging in de Z.A. Republiek feitelyk is mislukt, behoeft geen nadere aanwyzing” (Goddefroy 1890:51-62). Uit hierdie talle verwysings is dit duidelik dat Goddefroy van bronne gebruik gemaak het. Hy het egter die bronne beskou as betroubaar en het dit ook ooreenkomstig aangewend.

Die omgaan met sy bronne moet egter verstaan word in die lig van die omstandighede waarin hy die hoofstuk geskryf het. Goddefroy het die hoofstuk nie primêr geskryf as “wetenskaplik verantwoorde kerkgeskiedskrywing” nie. Sy hoofdoel was om die bewerings en die wanvoorstelings oor die geskiedenis van die Hervormde Kerk weer in die regte lig te stel. Die skrywe was dus apologeties en in ’n sekere mate

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

polemies van aard. Die vraag is of Goddefroy die bronne misbruik of verdraai het om apologie aan te teken? Die vraag kan met vrymoedigheid negatief beantwoord word, want daarna is nooit deur Goddefroy se opponente anders beweer nie.

In die lig van bogenoemde en die reeds bespreekte dokumente is dit duidelik dat Goddefroy homself volkome vereenselwig het met die tradisie van sy aangenome kerk en volk. Vir hom was daar ’n ononderbroke historiese lyn, vanaf die vroegste kerk en dus was die Hervormde Kerk geen afgeskeie kerk of valse kerk nie. Die afsluiting van hoofstuk twee is bevestiging hiervan: “Het beginsel der Hervorming: het zaligmakend geloof in plaats der zaligmakende kerk, is eeuwig en onafhankelijk van eenige kerklijke organisatie” (Goddefroy 1890:63).

3.3 A D W Wolmarans: Kerkhistoriese Feiten I & II

Dit was nie net Goddefroy wat die pen ter verdediging van die voortbestaan van die Hervormde Kerk opgeneem het nie. A D W Wolmarans het ook in hierdie verband ’n groot bydrae gelewer om die verlede van die Hervormde Kerk tot spreke te bring. Alhoewel sy publikasies eers drie en twintig jaar na die kerkvereniging verskyn het, moet dit teen die agtergrond van die gebeure tussen 1885-1894 gelees word (Pont 1967:172).

In die inleiding tot *Kerkhistoriese feiten, I* skryf Wolmarans dat tydens die buitengewone Algemene Kerkvergadering van 21 November 1917: “... blyk van zoveel onkunde en verwarde denkbeelde over de zogenaamde Kerkvereniging in 1885” (Wolmarans 1917: inleiding). Wolmarans wat ook sitting gehad het, het hom verplig geag om sy persoonlike herinneringe uit die “veel bewogen tyd” te boek te stel om weer lig te werp op die persone, toestande en gebeure (Wolmarans 1917:inleiding).

Wolmarans verdeel *Kerkhistoriese feiten, I* in nege hoofstukke. Die indeling van die hoofstukke is gedoen aan die hand van die aanloop, verloop en afloop asook die hoofmomente van die mislukte kerkvereniging. Elkeen van hierdie hoofstukke se inligting berus hoofsaaklik op selfdeurleefde geskiedenis soos deur Wolmarans bevestig: “Mijn bedoeling met dit boekje is de Gesschiedenis vanaf 1882 breder te behandelen, voor zover ik persoonlijk deelgenomen heb aan de gebeurtenissen” (Wolmarans 1917:8). Tog berus hierdie inligting rondom die kerkvereniging nie net op die geheue van Wolmarans nie. Hy verwys na verskeie notules wat geneem is tydens die proses van kerkvereniging en in besonder verwys hy na notules van die Prokurasie Kommisie waarvan hyself sekretaris was. Hoewel dit vir hom selfdeurleefde geskiedenis was, het Wolmarans hierdie bronne gebruik om sy ervaringe rondom die kerkvereniging asook die mislukking daarvan te

onderbou. Die versameling en evaluering van bronne was nie deur Wolmarans op 'n "wetenskaplik verantwoorde" basis gedoen nie. Daar moet egter onthou word dat Wolmarans geen teologiese of enige ander formele vorm van opleiding gehad het nie. Hy sê tereg: "...zij moeten niet vergeten, dat het beschrijven van zoveel uiteenlopende gebeurtenissen voor een leek geen alledaagse werk is" (Wolmarans 1917:82).

Sy interpretasie van die gebeure van die jare 1885-1894 is gevorm vanuit die rol wat die Prokurasie Kommisie gespeel het. Die Kommissie se uitgangspunt was dat daar 'n "afwijking van de voorwaarden" van 1882 was, waaronder die Hervormde Kerk verenig het, en gevolglik kon die Kommisie uit die vereniging tree (Wolmarans 1917:20). Vanuit die bepaalde vooronderstelling beoordeel hy die gebeure. Alhoewel daar 'n gebrek aan objektiwiteit is, vertoon die skrywe tog 'n poging tot kerkgeskiedskrywing wat gesien kan word as "vroë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing".

Wolmarans skryf die boekie "uit liefde voor myn kerk, [O]m de kerk onzer vaders, zo herhaaldelijk aangevochten en bezwinkt, groter liefde te bewijzen en die liefde ook voort te planten op het jonge geslacht" (Wolmarans 1917:82). Uit hierdie woorde blyk dat Wolmarans toegewyd was aan sy kerk se verlede en as gelowige ook besef het dat dit 'n bepaalde verantwoordelikheid plaas op die hede met die oog op die toekoms. Benewens hierdie feit vereenselwig hy hom volkome met die reeds bestaande tradisie. Hoofstuk nege wat sy toespraak bevat wat hy in 1910 by die hoeksteenlegging van Ermelo se kerkgebou gehou het, is 'n bevestiging daarvan. In die hoofstuk kom hy tot die volgende konklusie: "Ik resumeer dus: dat de Hervormde Kerk door Jan van Riebeeck in 1652 geplant is op Zuid-Afrikaanse bodem" en verderaan skryf hy "Gehandhaaf door de voortrekkers ..." (Wolmarans 1917:94). Dus was daar ook vir hom 'n ononderbroke historiese lyn.

Enkele jare later het Wolmarans 'n tweede boek gepubliseer met die titel *Kerkhistoriese feiten, 11* (Botha 1991:12) met die subtitel: *Antwoord op "Een Terugblik" van ds. H S Bosman*. Die subtitel suggereer reeds duidelik dat hierdie brosjure van Wolmarans 'n sterk polemiese karakter sou vertoon. Wolmarans (s j:4) skryf dat: "Als ik hier dé pen opneem is het alleen ter wille van de waarheid en omdat de nood mij opgelegd is, maar niet, omdat ik het boekje van ds. Bosman van enige belang acht voor de geschiedenis der kerken." Alhoewel hierdie publikasie na 1920 verskyn, het word dit geag om saaklik tot die "vroë wetenskaplik verantwoorde kerkgeskiedskrywing" te behoort.

Bosman maak die stelling in sy boek dat hy: "geen bizondere bronnenstudie nodig achtte" (Wolmarans s j:1). Wolmarans skryf juis hierdie

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

brosjure om te wys dat: “... hoe zijn (Bosman) standpunt met de feiten in strijd is” (Wolmarans 1917:3). Dit is ook vanuit hierdie doel dat Wolmarans die historiese feite in sy publikasie aanbied om juis aan te toon – met deeglike navorsing en verwysings na verskeie bronne soos notules, briewe, koerante, publikasies en ander bekende historiese dokumente – dat Bosman se weergawe van die geskiedenis onjuis is. Behalwe die feit dat Wolmarans na ’n groot getal bronne verwys om sy argumente te onderbou (soos onder andere die boek van J J Kotzé, *Beknopte geschiedenis van de Ned. Herv. Kerk van de Kaap de Goede Hoop sedert de stichting de Volksplanting in 1652 tot 1804* [Wolmarans s j:12-13], die Notule van die Kaapse Sinode 1852 [Wolmarans sj:26], die brief wat Van der Hoff aan A W J Pretorius geskryf het in 1853 [Wolmarans s j:33-36], die feesrede van Van der Hoff in 1878 [Wolmarans sj:37], brief van C J Joubert in *De Volkstem* 1889 [Wolmarans s j:47] asook Goddefroy se *De kerkkwesie niet een leer – maar een levenskwesie*, 1889 [Wolmarans s j:74]) plaas hy ook in sy brosjure die titelblad van die “Reglementen voor het bestuur der Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika” (Wolmarans s j:12-13) en ’n afskrif van “een kollektelijst” van 1841 (Wolmarans s j:20-22) waaruit hy argumenteer dat die naam van die Kerk Nederduitsch Hervormde was.

Die tweede publikasie van Wolmarans maak duidelik van meer bronne gebruik as in *Kerkhistoriese feiten, I* en verwys uitdruklik daarna. Hy gebruik egter die bronne om Bosman te antwoord op sy aantygings en wanvoorstelling aan die verlede. Gevolglik is die trant van hierdie publikasie wel polemies van aard. Dit moet egter weereens verstaan word in die milieu van die omstandighede waarin die publikasie uitgegee is. Dit moet in ag geneem word dat die boek van S P Engelbrecht, *Geschiedenis van de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika, Deel I*, wat in 1920 verskyn het, net gehandel het oor die geskiedenis van die Hervormde Kerk tot aan die einde van die pogings om weer te herenig met die Gereformeerde Kerke in 1859. Daarom neem Wolmarans dit op hom om te skryf oor die gebeure wat nie deur Engelbrecht op daardie stadium gedek was nie. Vir Wolmarans was dit dus noodsaaklik om hierdie publikasie uit te gee as antwoord op Bosman en met “... die oog op de toekomst is het belang de historiese feiten zuiver voor te stellen.” Hierin word weereens Wolmarans se toekomsgerigtheid as gelowige herbenadruk.

Daar bestaan ook geen twyfel dat Wolmarans in sy tweede publikasie die tradisie voortgesit het nie soos verwoord in sy slot hoofstuk:

De Herv. Kerk is de kerk onzer vaderen, zij was het symbool van vrijheid. Sedert haar stichting in de Z.A. Republiek in 1853 heeft zij de vrijheid op kerkelik en staatkundig gebied voorgestaan en

trachten te handhaven en vandaag staat zij nog, trots alle aanvallen, als een machtig bolwerk tegen ongeloof en bijgeloof, met een wel omlinjende belijdenis, die de Ere Gods bedoelt en de uitbreiding van Zijn Kerk op aarde.

(Wolmarans s j:81)

3.4 Ouderling C J J Joubert

In die jare na die mislukte kerkvereniging was die beskuldigings in die openbare pers hewig teenoor die Nederduitsch Hervormde Kerk en sy predikant, ds Goddefroy. Ouderling Christiaan Johannes Jacobus Joubert het dit op hom geneem om die bewerings en beskuldigings teen te spreek. C J Joubert, vise-president van die Z A R, was 'n kranige patriot en kampvegter vir sy volk se identiteit maar ook vir die behoud van sy volk se kerk, die Hervormde Kerk (Pretorius 1986:482-484). Joubert het dit op hom geneem om ds Bosman in die pers te antwoord op sy beskuldigings en verdagmakery. Vanaf 23 Januarie 1889 tot 14 Junie 1889 was ds Bosman en ouderling Joubert in korrespondensie en debatvoering met mekaar in die koerant "De Volkstem" betrokke. Die korrespondensie is later in 1890 uitgegee in boekvorm (Botha 1991:7).

Bosman het van die standpunt uitgegaan dat: "... haar (Hervormde Kerk) fondament is te veel ondermijnd en hare leer te zeer verwaterd, dat zij nog de Kerk van 1869 zijn kan. Zij is een caricatuur van de Oude!" (Joubert 1890:33). In die lig van hierdie beskuldigings antwoord Joubert: "De kerk waartoe ik behoer, is niet alleen de kerk van 1869, maar de oude zuivere Hervormde Kerk gegrond op Gods Woord, hare leer gericht in overeenstemming met de Formulieren en Belijdenisschriften vastgesteld in de Nationale Synode van Dordrecht 1618 en 1619" (Joubert 1890:41). As gevolg van die aard waarin hierdie debattering plaasgevind het, is daar geen vermelding of evaluering van bronne nie. Met beide skrywers se standpunte is dit duidelik dat die korrespondensie polemies van aard was. Dit moet weer in die lig van die omstandighede gelees word. Volgens Bosman was die Hervormde Kerk 'n valse kerk en 'n kerk wat in stryd was met die belydenisskrifte. Joubert reageer hierop deur veral te konsentreer op die belydenis van die Kerk en om dit te kon doen, moes hy inderdaad bepaalde bronne geraadpleeg het. Joubert is so goed vertrouwd met die belydenisskrifte dat hy Bosman uitdaag om: "... aan te toonen, in welk opzicht ik ooit de leer onzer Kerk, zooals die is vastgesteld te Dordrecht, door onze vaderen in 1618 en 1619 [H]eb weersproken of geminacht" (Joubert 1890:21).

Die groot kontrovers tussen die twee skrywers het gespruit uit hulle verskillende beoordeling van waaroor die "kerkkwestie" werklik gegaan het.

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

Bosman gaan van die standpunt uit dat die verskil op 'n teologiese vlak lê, 'n “leerkwestie” soos hy dit noem. Vir Joubert en ds. Goddefroy as verteenwoordigers van die Hervormde Kerk gaan dit egter oor 'n “levenskwestie” (Duvenhage 1969:123). Dit was hierdie tradisie waarbinne die Hervormde Kerk gestaan het, wat nie verstaan is nie en herhaaldelik verdedig moes word. Joubert het wel oor geen formele opleiding beskik nie, maar het as voortrekkerkind en jongeling die vestiging en handhawing van die Hervormde Kerk in Transvaal beleef en gevolglik oor 'n baie goeie selfdeurleefde historiese kennis beskik (Duvenhage 1969:110-111). Joubert se hantering van die belydenisskrifte getuig daarvan dat hy oor 'n besondere teologiese vermoë beskik het, alhoewel hy geen teoloog was nie. In sy argumentvoering het Joubert hom saaklik en korrek by die saak bepaal sonder om persoonlik te raak.

Ten spyte van die polemiese gerigtheid kan hierdie skrywes van C J Joubert beskou word as “vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing” waaruit 'n duidelike historiese bewussyn en vaste tradisie blyk.

3.5 Generaal F G Joubert

Dit was veral ook weens hierdie omstandighede van beskuldigings en laster dat generaal Francois Gerhardus Joubert besluit het om ook tot die stryd toe te tree om die Hervormde Kerk te verdedig. Joubert se eerste skrywe was op 8 Januarie 1889, wat verskyn het in die volkstem getiteld “De Kerk in het verledene”. In die artikel gee Joubert, in 'n beknopte oorsig van 2000 woorde, die geskiedenis van die kerk vanaf 1839 (Pelzer 1969:131). Joubert skryf ook dat die feite “... in mijn memorieboek opgetekend en bewaard gebleven is”, dus beskryf Joubert die selfdeurleefde geskiedenis vanaf 1839 vanuit sy geheue (Botha 1991:8). Alhoewel op geen wetenskaplike metode aanspraak gemaak is nie, meen A N Pelzer dat die artikel van Joubert een van die beste opsommings van die geskiedenis was. Die volgende woorde van Pelzer spreek boekdele:

Op verrassend kundige wyse word die hoofmomente in die groei van die kerk sonder bevooroordeeling of opvallende foute aangedui en moet hierdie bydrae sonder twyfel beskou word as een van die beste samevattinge oor die geskiedenis van die Hervormde Kerk tot op daardie datum wat van 'n leek afkomstig is.

(Pelzer 1967:131-132)

Joubert het nog 'n artikel geskryf in die *Volkstem* Maart 1889 wat later ook uitgegee is in boekvorm saam met C J Joubert se korrespondensie in 1890.

Hierdie artikel was 'n antwoord op 'n artikel van ds Bosman waarin hy repliek gelewer het op 'n sekere Prinsloo, "... waarin de Leerkwestie te brede gebracht werd" (Joubert 1890:54). Bosman maak allerlei beskuldigings wat verband hou met die leer van die kerk en was van mening dat die Hervormde Kerk leervryheid toepas en nie handel volgens die kerkorde nie (Joubert 1890:55). Joubert antwoord hierop deur te skryf: "Ik wil trachten scheeve en onware voorstellingen te ontzenuwen en alles in een heldere daglicht te plaatsen" (Joubert 1890:54).

Bosman noem die manier waarop kerkraadslede in die Hervormde Kerk verkies word on-Dordts en die gevolg is van 'n "nuwe Kerkwet" en "nuwe Kortbegrip". Joubert toon egter aan dat Bosman onreformatories die Nederlandse Geloofsbelydenis, artikel 31 aan die Dordtse Kerkorde, artikels 22 en 24 toets terwyl die betrokke artikel "... in juiste overeenstemming met Gods Woord" (Joubert 1890:56) is. Hieruit blyk duidelik dat Joubert ook op die gebied van kerkreg 'n redelik goeie kennis moes gehad het. Joubert gee verder 'n kort oorsig oor die geskiedenis tydens die Hervorming om aan te toon dat Luther en Calvyn hoog geag word as hervormers van die kerk (Joubert 1890:50-51). In sy skrywe raak hy ook die kwessie van die naam van die kerk aan en wys Bosman daarop dat hy verkeerd is as hy beweer dat die oorspronklike naam "Gereformeerde" was. Die manier hoe Joubert die geskiedenis hanteer toon dat hy ook wel belese was rondom die belydenisskrifte, en selfs kerkordelike sake getuig daarvan dat hy oor 'n deeglike kennis van alle kerksake besit het. Alhoewel hy nie sy bronne vermeld nie, is dit duidelik dat hy wel bronne gebruik het.

Joubert skryf dat hy Bosman vra om "... minder in couranten te schrijven en meer studie te maken van zijn Bijbel en de Kerkgeschiedenis" (Joubert 1890:63). Die atmosfeer waarin hierdie koerantartikels plaasgevind het was polemies van aard. Maar dit beteken nie dat dit nie as "vroë wetenskaplik" gereken kan word nie. Die artikel sowel as die eerste brief getuig van 'n uitgebreide kennis wat berus het op historiese feite. Joubert het wel geen formele opleiding gehad nie en albei die artikels moes deur die koerantredakteur versorg word. Ten spyte hiervan herbevestig Joubert sy kerk se regmatige plek onder die Voortrekkermense in Transvaal asook hulle tradisie, veral soos verwoord in sy toespraak.

Een van die mees merkwaardige bydraes op die gebied van kerkgeskiedenis was die toespraak wat hy gehou het op 20 April 1892 tydens die hoeksteenlegging van die kerkgebou op Chrissiesmeer (Botha 1991:8). Die toespraak het later in druk verskyn en is later weer herdruk in die Almanak van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika in 1939. Die toespraak is 'n bevestiging van Joubert se historiese vermoë wat nie oral onder "leke"

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

aangetref sou word in daardie tyd nie (Duvenhage 1969:133). In sy toespraak het hy 'n kort oorsig gegee oor die geskiedenis van die kerk. In sy eie woorde stel hy: “Ik heb my echter voorgenomen by deze gelegenheid een kort, vluchtig en beknopte overzicht te geven van de geschiedenis der kerk van de vroegste tyden af tot op onze dagen” (Joubert 1939:94). Joubert begin sy geskiedskrywing by die tydperk voor Christus se geboorte en behandel ook met besondere klem die geskiedenis rondom die Hervorming. Ten slotte gee hy die kerklike geskiedenis in Suid Afrika weer vanaf 1652 met die koms van Jan van Riebeeck en wat die binneland ingedra is deur die Voortrekkers en ds Van der Hoff.

Hoewel die materiaal se indeling onsistematies is en geen verwysing en omgang met bronne vertoon nie, vertoon die inhoud die merkwaardige historiese vermoë waaroor Joubert beskik het en die voorliefde vir die Kerkgeskiedenis. Joubert kan van vooringenomenheid beskuldig word, maar dit was as gevolg van sy lojaliteit, trou en diens aan sy kerk (Pelzer 1969:133). Joubert se slotwoorde getuig hiervan: “Ik denk dat het een ieder onzer nu duidelijk gebleken zal zyn, waarom het voor ons zoo onmogelyk is de naam der kerk prys te geven, want dat doende zouden wy het martelaarsbloed van onze Hervormde vaders met onze voeten vertreden” (Joubert 1939:107). Slotwoorde wat ook aansluiting vind by die vaste tradisie soos na vore gekom het uit die verskillende dokumente wat reeds bespeek is.

Die invloed wat die ouderlinge gehad het om die geskiedenis binne die Hervormde Kerk lewend te hou, moet nie onderskat word nie. Alhoewel hierdie briewe en toesprake uiteraard polemies en apologeties van aard was, het dit 'n definitiewe bydrae gelewer tot meerdere kennis van die geskiedenis van die Hervormde Kerk en die handhawing en bevordering van die reeds bestaande historiese bewussyn (Botha 1991:7). Ten spyte van die polemies-apologetiese tendense het dit nogtans fragmente vertoon van kerkgeskiedskrywing wat as “vroeë wetenskaplik” gereken kan word.

3.6 Artikels in die *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk en De Hervormer*

Na die skrywes van C J J Joubert en F G Joubert moes vir meer as 'n dekade gewag word voordat daar weer publikasies sou verskyn op die gebied van die “vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing” (Botha 1991:9). Hierdie toedrag van sake was die gevolg van die Tweede Vryheidsoorlog van 1899-1902 waar die kerklike bedrywighede omtrent tot stilstand gekom het. Na die oorlog het op die inisiatief en dryfkrag van Jac van Belkum, en aanvanklik ook op sy koste alleen, twee kerklike tydskrifte ontstaan, naamlik *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk* (1907) en *De Hervormer* (1909) (Engelbrecht

1953:367). Dit het ruimte gebied vir die publikasie van allerlei artikels en onder andere ook van kerkhistoriese aard. Tussen 1907 en 1920 het daar inderdaad verskeie artikels uit die penne van L E Brandt (1907), P J Muller (1908, 1909) asook Jac van Belkum (1910, 1912, 1916, 1917, 1920) verskyn.

3.6.1 Die bydrae van L E Brandt

Louis Ernst Brandt was een van die leidende figure in die heropbou van die Hervormde Kerk in die jare na die oorlog. Sy bydrae op kerklike, politieke, sosiale en kulturele gebied word beskryf in die doktorsale proefskrif van H J Botes (1989), *Ds. L E Brandt (1873-1939) as kerkleier en bouer*. Brandt het in 1907 'n artikel in die Almanak, *Nicolaas Jacobus van Warmelo*, as huldeblyk aan sy afgestorwe skoonvader gepubliseer.

Pont skryf in sy doktorsale proefskrif getiteld, *Nicolaas Jacobus Van Warmelo*, dat Brandt wel van “verskillende offisiële bronne” gebruik gemaak het, maar dit was “populêr van opset en vir 'n algemene leserskring bedoel” (Pont 1955:2). Hoewel Brandt nêrens sy bronne vermeld nie, maak hy van bronne gebruik om sy huldeblyk te skryf. So verwys Brandt na Van Warmelo se studentejare tussen 1853-1858 “als student te Leiden”. Ook word na die gesprek tussen Van Oort en Van Warmelo verwys wat hom oorreed het om predikant in Suid Afrika te word. Met Van Warmelo se aankoms aan die Kaap was daar probleme rondom sy legitimering. Brandt verwys na die insident in die brief wat die Kaapse Sinode aan hom gestuur het asook in sy brief wat hy in *De Kerkbode* in 1862 geskryf het om sy posisie te verduidelik. Brandt skryf ook oor ds G W Smits se toenadering tot Van Warmelo en sy aandeel om Van Warmelo te oorreed om predikant in Transvaal te word. Verder beskryf Brandt Van Warmelo se ontberings en sy groot bydrae wat hy as predikant van die Hervormde Kerk op verskeie tereine gelewer het (vgl Brandt 1907:42-54). Dit is duidelik dat Brandt van verskeie bronne gebruik gemaak het, omdat ds Van Warmelo reeds dood was toe Brandt na Suid-Afrika gekom het.

Hoewel die artikel nie geskryf was met die oog op 'n wetenskaplik verantwoorde kerkgeskiedskrywing nie, besef Brandt egter die verantwoordelikheid verbonde aan kerkgeskiedskrywing en stel: “In een kleine ruimte een waardige schets te geven van een man, die in de herinnering van velen leeft, als een dierbare vader, en dan niet de herinnering te leur te stellen door onvolledigheid, is een gevaar waaraan de schrijver van dit artikel nouwelijks hoopt te ontkomen” (Brandt 1907:42). Brandt was egter 'n opgeleide teoloog en het daarom besef dat met verantwoordelikheid met die verlede omgegaan moet word. Brandt sluit sy hoofstuk af met die volgende woorde: “De herinnering van zulke mannen doet goed en het eeren van helden als ds. Van Warmelo verhoogt een volk” (Brandt 1907:54). Hierdie

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

uitspraak is ook 'n heenwyse na die tradisie waarbinne Brandt homself geplaas het, asook die vertrekpunt waarmee hy die verlede bestudeer het.

3.6.2 Die bydrae van P J Muller

In dieselfde tyd waarin Brandt sy taak as opbouer van die Hervormde Kerk verrig het, was daar ook 'n man wat met dieselfde toewyding en geroepenheid die Hervormde Kerk gedien het. Hierdie persoon was Pieter Johannes Muller, vroeër hoogleraar aan die gemeentelike Universiteit van Amsterdam (Mans 1967:27-33). Hy is in 1904 in Pretoria as leraar van die gemeente bevestig (Mans 1967:76-78). Hy sou in vyf jaar, 1904-1909, onmisbare werk verrig binne die Hervormde Kerk. Sy bydrae word breedvoerig beskryf in C J Mans (1967) se doktorsale proefskrif getiteld, *Die lewe en werk van die dogmatikus P J Muller*. Vir die doeleindes van hierdie studie word daar na die twee artikels wat Muller in die uitgawes van die *Almanak* van 1908 en 1909 die lig laat sien het gekyk.

Die artikel van 1908, *De opsteller der Nederlandsche Geloofsbelijdenis*, was die eerste van sy soort wat gehandel het oor die algemene kerkgeskiedenis en meer spesifiek die geskiedenis rondom die Reformasie en dan veral die belydenis van die Reformatoriese kerke. Die artikel kan met reg gesien word as die eerste dogmengeskiedenis binne die Hervormde Kerk. Met die artikel het Muller ook aangetoon dat die Hervormde Kerk deur sy belydenisse ten nouste verbind was aan die Reformatoriese tradisie en geskiedenis: “Zij is de geboorteakte onzer Kerk, en het richtsnoer ter beoordeeling van wat al dan niet tot hare leer en organisatie behoort” (Muller 1908:52-53). Wat in hierdie artikel van belang is ten opsigte van die “vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing”, is dat die artikel 'n herbevestiging daarvan was dat die Hervormde Kerk geleef het uit die bewustheid van 'n ononderbroke historiese lyn tot by die Reformasie en via die Reformasie verder terug tot by die Nuwe Testament. 'n Jaar later sou daar weer 'n artikel in die *Almanak* van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika uit die pen van Muller getiteld, *De Nederduitsch Hervormde Kerk van Transvaal*, verskyn. Engelbrecht (1920:vii) beskryf hierdie artikel as “een beknopte maar uitmuntende schets over de wordingsgeschiedenis van de Nederduitsch Hervormde Kerk.” Hierdie artikel van Muller was ook 'n herbevestiging van sy lojaliteit teenoor en vereenselwiging met die Voortrekkers en hulle kerk, die Hervormde Kerk. Reeds in die inleiding pleit hy vir die historiese bestudering van die kerk se verlede op grond van aanvaarbare en deeglike bronnestudie.

De geschiedenis der Nederduitsch Hervormde Kerk van Transvaal wacht nog altijd op haar schrijver. Zijn taak zal niet gemakkelijk zijn, want de noodzakelijke bronnestudie wordt belemmerd door het

verloren geraakt zijn – niet het minst in den laasten oorlog – van vele bronne, en de meesten van hen, die door mondelinge overlevering ons zouden kunnen inlichten, zijn reeds heengegaan.

(Muller1909:41)

Vir Muller was dit van kardinale belang dat daar 'n verantwoorde studie moes kom op die gebied van kerkgeskiedskrywing: "Belangstelling te wekken voor een nog onontgonnen terrein" (Muller 1909:41). Hy het ook die gevaar raakgesien van sy eie bydrae: "Het altijd bezwaarlik gaan objektief de geschiedenis te schrywen van een tijd, waarin wij zelf leven en waarin wij dus zelf die geschiedenis meemaken" (Muller 1908:41).

Hoewel Muller maar vyf jaar in die Transvaal was, getuig sy artikel van deeglike bronnestudie. Op die voetspoor van Van der Hoff se ope briewe van 1870 en 1871, Van Warmelo se huldeblyk aan Van der Hoff in 1881, Leyds se skrywe rondom die eerste anneksasie van die Transvaal asook 'n verwysing na A W J Pretorius se opdrag, gee Muller 'n kort maar saaklike samevatting rondom die Kerk se vestigingsjare in Transvaal. Muller wys daarop dat die Voortrekkers die naam "Hervormd", soos gebruik aan die Kaap, Transvaal binnegebring het. Hy gee ook 'n beskrywing rondom die probleme en swaar juk wat die Hervormde Kerk moes verduur onder die Kaapse Sinode. Hy sluit aan by die tradisie dat die Transvaalse gemeentes nie afgeskei het van die Kaapse Sinode nie maar slegs hulleself onafhanklik georganiseer het (Muller 1909:48).

Daar moet onthou word dat Muller 'n verantwoorde teologiese opleiding ontvang het en dat hy gepromoveer het as doktor in godgeleerdheid (dogmatiek) (Mans 1967:5). As professor aan die gemeentelike Universiteit van Amsterdam skryf hy vier artikels tussen 1891-1892. Die laaste artikel was egter 'n lewenskets van 'n ene dr Jan Knappert. Dit is dus duidelik dat Muller oor 'n wetenskaplike onderlegtheid beskik het. Beide sy artikels is ook getuienis hiervan. Mans maak die volgende opmerking oor Muller se aanvoeling rondom die geskiedenis van die Hervormde Kerk:

Hy het in hierdie "proeve" van 'n geskiedenis van die Hervormde Kerk, reeds die groot lyne duidelik gesien en dit reg waardeer. Die Hervormde Kerk in Transvaal was vir hom defnitief nie 'n nuwe kerk nie. In sy openingsrede van de Algemene Kerkvergadering van Maart 1909 oor Openb 3:11 "houbt wat gij hebt" het hy onder die dinge wat ons het en moet vashou, die Hervormde Kerk genoem: "Wij hebben de Hervormde Kerk, de voortzetting van de Kaapsche Kerk, die toen de Voortrekkers in Transvaal kwamen nog de Hervormde Kerk werd genoemd."

(Mans 1967:88)

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

Ook Muller (1909:49) se slotopmerkings in die artikel, “... dat de Nederduitsch Hervormde Kerk onbetwisbaar de oudste georganiseerde kerk van Transvaal”, getuig daarvan dat hy die reeds bestaande tradisie in die Hervormde Kerk kon bevestig.

3.6.3 Die bydrae van Jac van Belkum

Die eerste artikel uit die pen van Van Belkum was in 1910 toe hy *De Geschiedenis der Vereeniging in 1886* in herinnering geroep het. Die artikel oor die mislukte kerkvereniging was kort en het die uitgangspunt van die Hervormde Kerk oor die mislukking van die kerkvereniging na vore gebring. Van Belkum het met die historiese gegewens tot sy beskikking op ’n kritiese wyse omgegaan en tot die gevolgtrekking gekom dat: “Men lette er wel op, dat in deze Algemene Vergadering nooit is bedoeld dat er eene opsorping der Nederduitsch Hervormde Kerk zou tot stand gebracht worden” (Van Belkum 1910:39). Ook verwys hy na die onderhandelings en na die voorwaardes wat die Hervormde Kerk gestel het vir vereniging. As hy die gebeure beoordeel is hy van mening dat “... de Vergadering (Hervormde Kerk) schijnt met blindheid geslagen” (Van Belkum 1910:41) was. Van Belkum beoordeel die Hervormde Kerk se hantering rondom die onderhandelings en die aanvaarding van die bepalinge baie negatief: “Hoe het mogelijk was, dat hare predikanten konden mededoen aan zulk een werk, is en blijft mij een raadsel” (Van Belkum 1910:40-43). Hy sluit die artikel af met die volgende suggestie: “Beginnelsen, ontwikkeling, geschiedenis beletten zoo iets” (Van Belkum 1910:43). Van Belkum beoordeel dus die gegewens op ’n verantwoorde wetenskaplike manier.

In 1912 het Van Belkum nog ’n artikel in die *Almanak* geskryf wat gehandel het oor die *De eerste in Zuid-Afrika geboren predikanten der Kaapsche Kerk* (Van Belkum 1912:68-73). In 1913 skryf hy ’n derde artikel in die *Almanak* wat handel oor die “De Drakensteynse gemeente (nu Paarl) in de laaste helft der 18de eeuw” (Van Belkum 1913:59-63). Die interessante van hierdie twee artikels is die feit dat dit handel oor die geskiedenis van die kerk aan die Kaap voor die Groot Trek. Dit was ’n bewys daarvan dat Van Belkum in gemeenskap voel met die kerk aan die Kaap. Vir hom was dit baie duidelik dat die Hervormde Kerk ’n voortsetting was van die kerk wat deur Jan van Riebeeck aan die Kaap geplant het. Die geskiedenis van die kerk aan die Kaap voor die Groot Trek was vir hom ook geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk. Ook dié twee artikels getuig van deeglike bronnebenutting en eerlike en deeglike verantwoording van argumente.

Van Belkum het egter nie net oor die geskiedenis van die Hervormde Kerk geskryf nie, maar selfs in 1914 oor die ontstaansgeskiedenis van die

Lutherse Kerk in Suid Afrika (Van Belkum 1914:74-91). Hierdie artikel was 'n lywige artikel en het op deeglike bronnestudie berus. Daar is verwysings na verskeie briewe en notules uit daardie dae. Uit Van Belkum se gevolgtrekking is dit ook duidelik dat hy so ver as moontlik objektief gestaan het teenoor die feite tot sy beskikking. Ook dié artikel was die eerste van sy soort en het die weg gebaan vir die geskiedskrywing van ander kerke. Nog 'n veld wat Van Belkum gedek het was die sendinggeskiedenis en twee artikels uit sy pen het in die Almanak van 1916 en 1917 verskyn. Al twee artikels was egter kort en het 'n vlugtige oorsig gegee oor die wording en vestiging van die sending in suidelike Afrika onder die heidennasies.

Die laaste artikel uit die pen van Van Belkum het in 1918 verskyn getiteld, *Bijdrage tot de geschiedenis de Hervormde Kerk in Zuid-Afrika*. Die doel van hierdie skrywe was poleemies van aard as gevolg van die beskuldigings en aanvalle wat daar geloods was vanuit die boek van C Spoelstra getiteld, *Het kerklijke en godsdienstige leven der Boeren na den Grooten Trek: Historich en critisch onderzocht door ds. C Spoelstra* (Van Belkum 1918:95-109). Van Belkum het die volgende opmerking gemaak rondom dié poging van Spoelstra tot geskiedskrywing:

Niet alle schrijvers kunnen historieboeken schrijven. Wie dit wil doen moet de gave bezitten om alles, wat op de geschiedenis of een deel er van betrekking heeft, op te kunnen sporen, te kunnen beoordeelen en te kunnen ziften: niet minder moet hij onpartijdig zijn in het hooren en onderzoeken van hetgeen voor- en tegenstander zegt, en eidelijk moet hij sympathiek staan tegenover vriend en vijand, en zich nergens door haat of hartstocht laten verleiden.

(Van Belkum 1918:95)

Uit dié aanhaling van Van Belkum is dit duidelik dat hy die erns en verantwoordelikheid van wetenskaplike geskiedskrywing raakgesien het. Met wetenskaplike verantwoordelikheid het hy Spoelstra se boek as "lastertaal" en "verkeerde voorstellings" uitgewys (Van Belkum 1918:95). Uit die artikel is weereens duidelik dat Van Belkum by die bestaande tradisie van die Hervormde Kerk aanklank gevind het en hy is tereg van mening dat "De Hervormde Kerk in Transvaal heeft evenveel recht op zelfstandig bestaan, als de Nederduitsch Gereformeerde Kerk in de Kaapkolonie; dat de eerste zich als een geheel zelfstandige kerk heeft gevormd, kan haar niet als scheurmakerij worden aangereken" (Van Belkum 1918:100). Met hierdie artikel was die trant waarop die geskiedenis van die Hervormde Kerk vir 'n lang tyd beoefen was, afgesluit.

4. DIE TOETREDE VAN S P ENGELBRECHT

In dieselfde jaar wat P J Muller se artikel verskyn het, het daar twee artikels verskyn uit die pen van die toekomstige historikus van die Hervormde Kerk. Die artikels is geskryf deur 'n jong seun van agtien jaar Stephanus Petrus Engelbrecht (Botha 1991:11). Die Hervormde Kerk het inderdaad 'n kerkgeskiedskrywer gevind in hierdie jong man om sy geskiedenis op te teken. S P Engelbrecht het op 10 September 1909 'n brief aan *De Volkstem* gestuur en op 15 Oktober 1909 het daar 'n artikel verskyn in *De Hervormer*, die koerant van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. Ongelukkig het die eerste berig in *De Volkstem* verlore geraak en is dus onmoontlik om te beoordeel. Maar as daar gekyk word na die berig in *De Hervormer* is dit duidelik dat S P Engelbrecht reeds op 'n vroeë ouderdom oor die vermoë beskik het om dit wat ter sake is vir die geskiedskrywing van die kerk, raak te sien en saam te vat. Sy kort berig handel oor die naamkwessie van die Hervormde Kerk en die feit dat die Hervormde Kerk 'n voortsetting was van die kerk aan die Kaapkolonie (Engelbrecht 1909:9-11). Engelbrecht maak ook gebruik van bronne wat algemeen bekend was om sy argumente mee te staaf. Die berig getuig ook van die reeds ontwikkelde historiese bewussyn en dat hierdie jong lidmaat van die kerk aansluiting daarby gevind het. Die volgende opmerking getuig juis van sy aansluiting by die bestaande tradisie: “Zie hier in het kort de redenen waarom vele leden van de Herv. Kerk weigeren om te verenigen. Zij volgen de voetsporen der vaderen” (Engelbrecht 1909:11). Alhoewel hierdie eerste geskiedskrywing van S P Engelbrecht nie beskou kan word as wetenskaplike geskiedskrywing nie, kan dit beslis gesien word as vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing. Die eerste kennismaking met hierdie jong talentvolle man sou egter nog vele publikasies en bydraes lewer op die gebied van die wetenskaplike beoefening van kerkgeskiedskrywing. Botha (1991:14) sê tereg: “Hy moet beskou word as die man wat die tradisie wat in die voorwetenskaplike en vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing in die Nederduitsch Hervormde teenwoordig was, vorm en beslag gegee het.”

5. KONKLUSIE

Konkluderend kan die volgende nou gestel word:

- Vanaf die vestiging van die Nederduitsch Hervormde Kerk as afsonderlike georganiseerde kerk in Transvaal was daar 'n baie duidelike geskiedsbewussyn in die kerk teenwoordig. Vir hulle was daar 'n onafgebroke historiese lyn, nie alleen met die kerk in die

Kaapkolonie nie, maar ook met die Hervormde Kerk in Nederland en verder terug tot by die Nuwe Testament.

- Van vroeg af was daar ook sprake van 'n duidelike en vaste tradisie dat die Hervormde Kerk wel deeglik 'n onafhanklik-georganiseerde kerk was in 'n onafhanklike en vrye staat. Trouens die onafhanklike en selfstandige organisering was reeds teenwoordig by die eerste staatkundige en kerklike reëlins wat die Voortrekkers teen die einde van 1836 en aan die begin van 1837 getref het. Die selfstandige en onafhanklike optrede is voortgesit in Natal en die Oranje Vrystaat tot met die anneksasie deur Engeland in 1843 en 1848 onderskeidelik en uiteindelik in Transvaal bevestig (vgl Storm 1989:52-119). 'n Onafhanklik georganiseerde kerk was vir hulle noodsaaklik in die lig van die strewe na 'n vrye onafhanklike staat.
- Hoewel die eerste geskrifte wat fragmente van "vroeë kerkgeskiedskrywing" begin vertoon het eers vanaf 1881 hulle verskyning gemaak, toon geskrifte so vroeg as 1855 reeds die neerslag van 'n duidelike geskiedsbewussyn en vaste tradisie.
- Die geskrifte van kerkhistoriese aard rondom die mislukte kerkvereniging van 1885 kan van sterk apologetiese en polemiese tendense beskuldig word. Dan moet duidelik voor oë gehou word dat dit nie primêr geskryf is as kerkgeskiedeniswerke nie, maar wel as verdedigingsgeskrifte. Tog kan dit, as dit vergelyk word met die tydgenootlike kerkhistoriese werke van McCarter, en as minder streng norme aangelê word, as vroeë wetenskaplike verantwoording van die geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk beskou word.
- Artikels na die Tweede Vryheidsoorlog kan, selfs gemeet aan strengere norme, beslis as vroeë wetenskaplike kerkgeskiedskrywing binne die Nederduitsch Hervormde Kerk waardeer word.
- As gelowiges is daar besef dat die verlede 'n groter verantwoordelikheid plaas op die hede met die oog op die toekoms. Bogenoemde "werkies" en "publikasies" getuig daarvan.

Literatuurverwysings

Acquoy, J G R 1910. *Handleiding der kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschryving*, 2de Druk. 's-Gravenhage: Martinus Nijhof.

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

- Botes, H J 1989. L E Brandt (1873-1939) as kerklike leier en bouer. DD-proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Botha, S J 1965. Die toetrede van Lydenburg tot die Nederduitsch Hervormde Kerkverband 1864 en die herafskeiding onder F Lion Cachet 1866. *HTS* 20(3&4), 162-175.
- Botha, S J 1977. Waar lê die wortels van die “sondige verskeurdheid” in die kontrovers Bosman-Goddefroy 1888-1890. *HTS* 33(3&4), 41-57.
- Botha, S J 1980. Kerkgeskiedenis in die konteks van die Hervormde Teologiese Opleiding aan die Universiteit van die Noorde. Professorale intrede: Universiteit van die Noorde.
- Botha, S J 1981. *Ds Mariè Joseph Goddefroy 1848-1920: Sy lewe en betekenis*. Pretoria: HAUM.
- Botha, S J 1991. S P Engelbrecht in die ry van die Nederduitsch Hervormde Kerkgeskiedskrywing, in Botha, S J (red), *Prof dr Stephanus Petrus Engelbrecht 20.10.1891-20.8.1977: Kerkhistorikus, Akademikus, Kerkman*, 1-18. Pretoria: Kital.
- Botha, S J 1998. Die betekenis van kerkgeskiedskrywing vir vandag. *HTS* 54(1&2), 210-215.
- Botha, S J 2002. Die belangrikheid van kerkgeskiedenis en kerkreg in die teologiese opleiding en vorming van studente. Ongepubliseerde lesing.
- Brandt, L E 1907. Nicolaas Jacobus van Warmelo. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*. Pretoria-Potchefstroom: Volkstem.
- Dreyer, P S 1967. Hoofprobleme van die filosofie en die teologie van die geskiedenis. *HTS* 22(4), 141-162.
- Dreyer, P S 1974. *Inleiding tot die filosofie van die geskiedenis*. Kaapstad-Pretoria: HAUM.
- Duvenhage, G D J 1969. Ouderling C J J Joubert, in Muller, J J P (red), *Nederduitsch Hervormde Gemeente Bronkhorstspuit*, 110-126. Krugersdorp: N H W Pers.
- Engelbrecht, S P 1909. *De Hervormer* 15 Oktober 1909:9-11.
- Engelbrecht, S P 1920a. Geschiedenis van de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid- Afrika. D Theol-proefskrif, Universiteit van Utrecht.
- Engelbrecht, S P 1920b. *Geschiedenis van de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid-Afrika*, Deel 1. Amsterdam: J H de Bussy.
- Engelbrecht, S P 1953. *Geskiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika*. Derde hersiene en vermeerderde uitgawe. Kaapstad-Pretoria: HAUM-J H de Bussy.
- Goddefroy, M J 1890. *De kerkkwestie niet een leer-maar een levenskwestie*. 2de druk. 'S Gravenhage: De Swardt en Zoon.
- Jooste, J P [1871] 1963. Open brief aan ds D van der Hoff. Herdruk in *HTS* 18(4), 170-180.
- Joubert, C J 1890. *Correspondentie en bijbehorende stukken tusschen ds H S Bosman en C J Joubert*. Pretoria: Volkstem.
- Joubert, F G 1890. Ingezonden brief. Herdruk in Joubert, C J 1890, *Correspondentie en bijbehorende stukken tusschen ds H S Bosman en C J Joubert*, 54-63. Pretoria: Volkstem.
- Joubert, F G [1892] 1939. Hoeksteenlegging. Herdruk in *Almanak van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika*, 93-108. Pretoria: Wallachs.

- Mans, C J 1967. Die lewe en werk van die dogmatikus P J Muller. DD proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Muller, P J 1908. De opsteller der Nederlandsche Geloofsbelijdenis. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 50-60. Pretoria: Volkstemdrukkery,
- Muller, P J 1909. De Nederduitsch Hervormde Kerk van Transvaal. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 41-49. Potchefstroom: A H Koomans.
- NHKA 1855. Algemene Kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk. *Eene stem uit Mooirivier*. Herderlike Skrywe van die Nederduitsch Hervormde Kerk. Herdruk in *HTS* 18(4), 153-160.
- Olivier, E 1993. Geskiedskrywing. *HTS* 49(4), 887-893.
- Pelzer, A N 1969. Generaal Francois Gerhardus Joubert, in Muller, J J P (red), *Nederduitsch Hervormde Gemeente Bronkhorstspuit*, 127-139. Krugersdorp: N H W Pers.
- Pont, A D 1955. *Nicolaas Jacobus van Warmelo 1835-1892*. Utrecht: Kemink en Zoon.
- Pont, A D 1957. Die geskiedenis van die Christendom. *HTS* 13(1), 2-8.
- Pont, A D 1967. Vyftig jaar geskiedenis van die Christendom aan die Teologiese Fakulteit, Afdeling A van die Universiteit van Pretoria, 1917 tot 1967. *HTS* 22(4), 163-176.
- Pont, A D s a. Inleiding tot die geskiedenis van die kerkgeskiedenis. Studiehandleiding. Departement Kerkgeskiedenis en Kerkreg, Fakulteit Teologie (Afd A), Universiteit van Pretoria.
- Pont, A D 1998. Kerkgeskiedskrywing: Hoe skryf ons kerkgeskiedenis? *HTS* 54(1&2), 197-209.
- Pretorius, C 2002. Ds Jac Van Belkum (1851-1933): Nestor van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika: 'n Teologies-historiese studie. DD proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Pretorius, S P 1986. Die Kerkvereniging van 1885: Sy aanloop en misluking. DD proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- Storm, J M G 1989. *Die Voortrekkerkerk 1836-1853*. Pretoria: Kital.
- Van Belkum, J 1910. De geschiedenis der vereeniging. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*. Ermelo: Hoogeveld Drukkers, 38-43.
- Van Belkum, J 1912. De eerste in Zuid Afrika geboren predikanten der Kaapsche Kerk. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 68-73. Potchefstroom: Het Weste.
- Van Belkum, J 1913. De Drakenstynsche gemeente (Nu Paarl) in de laaste helfte der 18de eeuw. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 59-63. Potchefstroom: Het Weste.
- Van Belkum, J 1914. Het ontstaan van de Lutherse Kerk in Zuid Afrika en hare vestiging. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 74-91. Pretoria: Volkstem.
- Van Belkum, J 1916. Zendinggeschiedenis. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 73-78. Pretoria: Volkstem.
- Van Belkum, J 1917. Zendinggeschiedenis. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 115-118. Pretoria: Volkstem.

Die “voorwetenskaplike” geskiedsbewussyn

- Van Belkum, J 1918. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika. *Almanak voor de Nederduitsch Hervormde Kerk in Zuid Afrika*, 95-110. Pretoria: Volkstem.
- Van der Hoff, D [1870] 1963a. Antwoord aan Veritas. Herdruk in *HTS* 18(4), 167-169.
- Van der Hoff, D [1871] 1963b. Open brief aan ds Jooste. Herdruk in *HTS* 18(4), 180-188.
- Van Jaarsveld, F A 1976. *Probleme by die onderrig van geskiedenis*. Pretoria: Van Schaik.
- Van Warmelo, N J [1881] 1952. Een herinnering aan ds Dirk van der Hoff. Herdruk in *HTS* 9(1), 170-188.
- Wolmarans, A D W 1919. *Kerkhistoriese feiten, I*. Pretoria-Amsterdam: J H de Bussy.
- Wolmarans, A D W s j. *Kerkhistoriese feiten, 11*. Pretoria: Wallachs.